

ELŻBIETA WIEWIÓRA
WSP w Bydgoszczy

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZA NAUCZYCIELI NIETYKWA- LIFIKOWANYCH W SZKOLE PODSTAWOWEJ

1. Uwagi wstępne

Problem kadr należał i należy do najważniejszych i najtrudniejszych w polityce oświatowej. Rozpatrywany jest zawsze w dwóch aspektach. Pierwszy to zapewnienie odpowiedniego poziomu kształcenia kadr nauczycielskich i doboru do zawodu jednostek reprezentujących odpowiednie wartości moralne, drugi – ma na celu zaspokojenie potrzeb kadrowych szkół i placówek oświatowo-wychowawczych¹.

Na początku lat osiemdziesiątych, prawie co drugi nauczyciel posiadał wykształcenie wyższe. Jednocześnie jednak, co piętnasty nie miał nawet najniższych kwalifikacji wymaganych od osób zatrudnionych na stanowisku nauczyciela². Szkoły wyższe i wydziały dzienne dwuletnich studiów nauczycielskich kształcą stosunkowo dużą liczbę młodzieży na wydziałach nauczycielskich, jednak jest to ilość niewystarczająca, aby zaspokoić potrzeby kadrowe szkolnictwa.

Można dopatrywać się kilku źródeł zwiększonych potrzeb ilościowych w zakresie zatrudnienia nauczycieli. Są to m.in.:

- znaczne zmniejszenie obowiązujących norm obciążenia dydaktycznego nauczycieli we wszystkich typach szkół i specjalnościach nauczycielskich,
- możliwość przejścia na wcześniejszą emeryturę,
- utworzenie dla sześciolatków oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych,
- wyż demograficzny, zaznaczający się wyraźnie w powstawaniu nowych oddziałów przedszkolnych i klas początkowych.

Konieczność zatrudnienia w oświacie osób bez wymaganych kwalifikacji pedagogicznych nie ominęła również województwa bydgoskiego.

Z wyliczeń Kuratorium Oświaty i Wychowania w Bydgoszczy w latach 1986/1990 trzeba będzie zatrudnić w placówkach oświatowo-wychowawczych około sześć tysięcy nowych nauczycieli. Ośrodki kształcące nauczycieli będą w stanie zaspokoić potrzeby kadrowe zaledwie w 50 %³. W roku szkolnym 1981/1982 podjęło pracę 674 nauczycieli niewykwalifikowanych, w 1982/83 – 544, 1983/84 – 667, 1984/85 – 441, 1985/86 – 439, 1986/87 – 260⁴.

W ostatnich latach zauważa się tendencje zatrudniania coraz mniejszej ilości nauczycieli niewykwalifikowanych, co świadczy o sukcesywnym zaspokajaniu potrzeb kadrowych. Wpływ na przyjmowanie do zawodu mniejszej liczby osób bez wymaganych kwalifikacji na pewno mają następujące czynniki⁵:

- powołanie z dniem 1 września 1984 r. Studium Nauczycielskiego w Bydgoszczy,
- zwiększenie limitu przyjęć na poszczególne kierunki studiów dziennych WSP w Bydgoszczy,

- utworzenie międzywydziałowego czterosemestralnego studium pedagogicznego dla kierunku rolniczego i zootechnicznego ATR w Bydgoszczy,
- wzrost średniej ilości godzin ponadwymiarowych przypadających na jednego nauczyciela,
- zwiększenie liczebności zespołów klasowych.

Ponadto do ograniczenia konieczności zatrudniania nauczycieli niewykwalifikowanych przyczyni się zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej o zmniejszeniu tygodniowego wymiaru zajęć lekcyjnych w klasach I–III szkół podstawowych⁶.

Jednak faktu funkcjonowania w zawodzie nauczycielskim całej masy niewykwalifikowanych nie można przemilczeć. Zanim uzyskają pełne przygotowanie pedagogiczne upłynie sporo czasu.

Nauczyciele niewykwalifikowani są zobowiązani do ukończenia:

- dwusemestralnego zaocznego studium pedagogicznego,
- dwuletnich studiów nauczycielskich, dla nauczycieli uczących w klasach I–III szkoły podstawowej⁷.

Ponadto mogą podjąć zaoczne studia magisterskie w wyższych uczelniach. Jednak od pierwszych dni swojej pracy zobowiązani są do realizacji trudnego nawet dla wykształconych pedagogów programu nauczania i do pracy z dziećmi, którymi trzeba niezwykle umiejętnie sterować. Należy pamiętać, że ślady pierwszych nieudanych doznań w młodszym wieku szkolnym pozostają w psychice człowieka na całe życie.

Każdy nauczyciel wywiera ogromny wpływ na kierunek, tempo i treść rozwoju swoich wychowanków.

2. Metodologia badań własnych

Przedmiotem badań omawianych w niniejszym opracowaniu był nauczyciel pracujący bez wymaganych kwalifikacji oraz uwarunkowania jego funkcjonowania w szkole.

Celem tych badań było zebranie materiału pozwalającego określić związki i zależności jakie występują między poziomem przygotowania pedagogicznego a wykonywaniem czynności zawodowych.

Główny problem badawczy sformułowałam następująco: w jaki sposób funkcjonują w zawodzie młodzi nauczyciele bez wymaganych kwalifikacji?

Tak sformułowany problem badawczy sugerował przyjęcie następującej hipotezy: Nauczyciele początkujący bez wymaganych kwalifikacji nie posiadają umiejętności organizowania prawidłowego procesu dydaktyczno–wychowawczego. Nie potrafią właściwie planować i przygotować działań dydaktycznych. Napotykają na wiele trudności dydaktyczno–wychowawczych, z których rozwiązaniem mają problemy. Wynika to z braku wiedzy psychologicznej i pedagogicznej oraz braku wiedzy metodycznej. Z hipotezy roboczej wynikają określone problemy szczegółowe, które znalazły potwierdzenie w badaniach, mianowicie:

1. Kim są młodzi nauczyciele bez wymaganych kwalifikacji?
2. Jakie obowiązki dydaktyczno–wychowawcze powierzono w szkole początkującym nauczycielom?
3. Jaki jest poziom znajomości metod nauczania oraz środków dydaktycznych?
4. W jaki sposób planują i przygotowują działania dydaktyczno–wychowawcze?
5. Jakiego typu trudności napotykają nauczyciele niewykwalifikowani w planowaniu i realizacji działania pedagogicznego?

Do gromadzenia materiału badawczego wybrałam metodę sondażu diagnostycznego i zastosowałam następujące techniki badawcze: ankietę, wywiad i obserwację. Natomiast głównym narzędziem badawczym uczyniłam kwestionariusz ankiety. Ankieta umożliwiła uzyskanie danych potrzebnych do określenia działalności pedagogicznej nauczycieli bez odpowiedniego przygotowania, wykazanie związków i zależności zachodzących między stanem ich przygotowania pedagogicznego, a poziomem wykonywanych czynności zawodowych.

Zastosowana obserwacja bezpośrednia, która polegała na hospitowaniu lekcji jako podstawowej i najbardziej typowej formy pracy nauczyciela pozwoliła na zebranie materiału faktycznego, który umożliwił określenie sprawności pracy pedagogicznej nauczycieli, a tym samym stanowił uzupełnienie podstawowej techniki użytej w tych badaniach, jaką była ankieta. Wywiad przeprowadzono z dyrektorami szkół zatrudniających nauczycieli bez kwalifikacji. Dostarczył on informacji dotyczącej działalności dydaktyczno-wychowawczej badanych nauczycieli.

Badaniami objęto 54 nauczycieli niewykwalifikowanych pracujących na terenie województwa bydgoskiego w następujących środowiskach: miasto – 10, miasteczko – 14, wieś – 30. W tabeli 1 i 2 scharakteryzowałam badaną zbiorowość.

Tabela 1. Pochodzenie społeczne badanych nauczycieli

Pochodzenie społeczne	ilość	%
inteligentnie	23	42,4
robotnicze	25	46,5
chłopskie	5	9,2
inne	1	1,8
Razem	54	100,0

Tabela 2. Wiek badanych 54 nauczycieli

wiek	ilość	%
19–21	22	40,7
22–25	22	40,7
26–29	4	7,5
pow. 30	6	11,1
Razem	54	100,0

Rozkład liczbowy wyników charakteryzujących płeć badanych obrazuje znamienne dla zawodu nauczycielskiego zjawisko feminizacji;

na 54 badanych nauczycieli aż 43 (79,6 %) stanowią kobiety, mężczyźni zaś tylko 11 (20,4 %). W większości są to ludzie młodzi, gdyż 81,4 % nie ukończyła 25 roku życia. Ponadto rekrutują się przede wszystkim ze środowiska robotniczego i inteligentnego. Badani nauczyciele ukończyli różnego rodzaju i typu szkoły: licea ogólnokształcące (25), technika o różnej specjalności (8), liceum ekonomiczne i medyczne (6). Wśród badanych są również absolwenci studium ekonomicznego (3), studium medycznego (2) oraz po jednej osobie z policealnego

i weterynaryjnego studium zawodowego. Ponadto 8 nauczycieli ukończyło studia wyższe niepedagogiczne. Dla 43 badanych praca w szkole jest pierwszą pracą w życiu podjętą w większości przypadków bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej, bądź szkoły policealnej.

3. Działalność dydaktyczno-wychowawcza badanych nauczycieli

Jednym z czynników determinujących działalność pedagogiczną nauczycieli bez kwalifikacji jest obciążenie ich obowiązkami zawodowymi. Przeprowadzone badania koncentrowały się głównie na ilości prowadzonych przedmiotów nauczania i ich zgodności z przygotowaniem merytorycznym oraz ukończonym typem szkoły. Przygotowanie merytoryczne określono na podstawie typu ukończonej szkoły wyższej lub szkoły policealnej oraz w przypadku absolwentów szkół średnich w oparciu o przedmioty nauczania, które interesowały najbardziej badanych, sprawiły im największą trudność, lub w których mają widoczne braki.

W grupie badanych nauczycieli 4 osoby pełniły funkcję wychowawców w świetlicy szkolnej, jedna osoba wykonywała pracę opiekuńczo-wychowawczą w ogródku jordanowskim 13 ankietowanych to nauczycielki nauczania początkowego, a pozostałe 36 osób to nauczyciele uczący w klasach IV–VIII.

Nauczycielki nauczania początkowego uczą przeważnie wszystkich przedmiotów obowiązujących w klasach I–III. Są one w większości absolwentkami szkół średnich, jedynie dwie z nich ukończyły wyższe studia nienauczycielskie. W szkole średniej, w tej grupie badanych dużym zainteresowaniem cieszyły się przedmioty humanistyczne oraz języki obce. Natomiast przedmioty ścisłe, szczególnie matematyka i fizyka zostały wymienione jako przedmioty nielubiane i przedmioty, w których mają braki. Ma to wyraźne odbicie w dalszej części badań, w której zapytane o trudności dydaktyczne wysuwają na pierwsze miejsce brak umiejętności wprowadzania pojęć matematycznych, co wiąże się nie tylko z brakiem przygotowania metodycznego, ale także często z niezrozumieniem samego zagadnienia matematycznego.

Jednym z głównych zadań procesu dydaktyczno-wychowawczego w klasach młodszych jest wszechstronny rozwój osobowości ucznia, rozwój jego ogólnych zdolności poznawczych, samodzielnego myślenia, do którego w dużym stopniu przyczynia się prawidłowe nauczanie matematyki⁸. Nauczyciel nauczania początkowego, aby skutecznie funkcjonować w pracy z dziećmi w wieku wczesnoszkolnym winien wykazać dobre przygotowanie merytoryczne do wszystkich przedmiotów nauczania. Wymagana jest od niego wiedza i umiejętności z języka polskiego, matematyki, historii, geografii, biologii oraz muzyki i plastyki, a także pracy–techniki. Spośród badanych, 17 osób uczy jednego przedmiotu w klasach IV–VIII. Przydzielono im te przedmioty zgodnie z zainteresowaniami i umiejętnościami nabytymi w szkole średniej, czy w trakcie niepedagogicznych studiów wyższych.

Dwóch i trzech przedmiotów naucza 16 osób, czterech i pięciu – 3 osoby. W przypadku 29 badanych przydzielone przedmioty w większym lub mniejszym stopniu są zgodne z ich zainteresowaniami. Natomiast 7 osób uczy przedmiotów, do których przygotowanie merytoryczne określają jako niewystarczające, nieodpowiadające nawet poziomowi szkoły średniej, dotyczy to szczególnie przedmiotów ścisłych, takich jak matematyka, fizyka, chemia.

Dla osiągnięcia pożądaných efektów zasadnicze znaczenie ma właściwy dobór środków działania. W niniejszym opracowaniu zakres tych środków ograniczono do metod nauczania stosowanych na lekcjach oraz do środków dydaktycznych, które wzbogacają używane metody nauczania i w niemałym stopniu przyczyniają się do wzrostu efektywności wyników pracy dydaktyczno-wychowawczej⁹.

Tabela 3. Znajomość metod nauczania

	Metody oglądowe		Metody słowne						Metody praktyczne				RA-ZEM
	pokaz	pomiar	opowiada- nie	opis	wykład	poga- danka	dysku- sja	praca z książ- ką	tradycyj- na meto- da labo- ratoryj- na	proble- mowa	zajęć praktycz- nych	oparta na dzia- łaniu ćwicze- nio- wym	
Ilość wyboru	9	1	3	-	2	22	2	4	-	3	11	10	67
%	13,3	1,5	4,5	-	3	33	3	5,9	-	4,5	16,4	14,9	100,0

W literaturze pedagogicznej formułuje się ogólne wskaźniki ukierunkowujące nauczyciela w zakresie wyboru metod nauczania. Według W. Okonia „wybór metod nauczania zależy od ogólnych celów nauczania i od szczegółowych zadań dydaktycznych, od przedmiotu nauczania i od wieku uczniów”¹⁰.

Przedstawiony w badaniach dobór metod nauczania dokonany przez nauczycieli niewykwalifikowanych ukaże stopień znajomości podstawowych problemów teorii nauczania. Wyniki badań ujęto w tabeli 3. Wskazują one na dominowanie metod opartych na słowie. Najczęściej i najchętniej stosowaną metodą w tej grupie metod jest pogadanka, którą podały aż 22 osoby. „Metoda ta wymaga pewnej aktywności i samodzielności myślenia od uczniów, jednak nieumiejętnie prowadzona może doprowadzić do zanikania zainteresowań poznawczych dziecka, liczne pytania nauczyciela nie pozostawiają miejsca na dociekliwość samego ucznia”¹¹. Przy tym 6 osób podało pogadankę za jedyną metodę swojej pracy, w tym 3 nauczycieli nauczania początkowego i 3 nauczycieli uczących w klasach starszych. Opieranie całej działalności dydaktycznej na tej metodzie nie zapewni realizacji ogólnego celu kształcenia, który obejmuje poznanie przez uczniów systematycznej wiedzy o otaczającym ich obiektywnie świecie, opanowanie umiejętności intelektualnych i praktycznych, rozwój zdolności poznawczych, ukształtowanie naukowego światopoglądu¹². Dyskusją, podobnie jak i wykładem posługują się tylko dwie osoby, w tym nauczycielka nauczania początkowego, która błędnie stosuje tę metodę. Jedynie w czterech przypadkach preferowana jest metoda pracy z podręcznikiem, a przecież jest ona niezmiernie wartościowa ze względu na konieczność wypracowania przez współczesną szkołę umiejętności pracy samokształceniowej. Następna grupa metod wymieniona przez ankietowanych to metody oparte na działalności praktycznej. Niestety tylko trzy osoby wykorzystują problemową metodę laboratoryjną, pozostali ograniczają się jedynie do metody zajęć praktycznych i metody opartej na działaniu o charakterze ćwiczeniowym. Nauczyciele niewykwalifikowani prawdopodobnie nie zdają sobie sprawy ze szczególnej wartości nauczania problemowego, które – mówiąc najogólniej – wdraża dzieci i młodzież do dostrzegania, formułowania i rozwiązywania problemów teoretycznych i praktycznych. Uczniowie wykorzystując wiedzę zdobytą wcześniej przyswajają sobie nowe wiadomości i umiejętności na drodze samodzielnej aktywności poznawczej¹³.

Takie przedmioty, jak: muzyka czy kultura fizyczna ze względu na swą specyfikę posługują się własnymi metodami, choć metody ogólnie przyjęte oparte na słowie, obserwacji i działaniu również występują w procesie nauczania tych przedmiotów. Na 10 badanych, którzy uczą kultury fizycznej specyficzne metody nauczania tego przedmiotu wymienili tylko dwie osoby (metody analityczne, syntetyczne, kompleksowe). Wśród 5 nauczycieli muzyki żaden nie wymienił metod stosowanych w nauczaniu tego przedmiotu. Ponadto należy dodać, że na ogólną liczbę 54 badanych, 5 osób nie podało w ankiecie żadnej metody pracy; 14 osób wymieniło po jednej metodzie nauczania: pogadankę, dyskusję względnie metodę zajęć praktycznych. Wśród badanych dwie osoby pomyliły pojęcie metody z formą organizacyjną lekcji. Podsumowując można powiedzieć, że znajomość metod nauczania u nauczycieli niewykwalifikowanych jest słaba. Pracę dydaktyczną opierają głównie na metodach słownych i ewentualnie na metodach praktycznych, które nie gwarantują w pełni realizacji ogólnego celu kształcenia.

Środkami przyczyniającymi się do efektywności wyników pracy dydaktycznej są środki dydaktyczne.

Tabela 4. Wykorzystanie środków dydaktycznych przez nauczycieli bez kwalifikacji¹⁴

Rodzaj środków	Wizualne	Audytywne	Audiowizualne	Manipulacyjne
ilość	22	9	6	7
procent	37,7	14,4	9,6	11,3

Podręczniki	Brak odpowiedzi
8 12,9	10 16,1

Analizując tabelę można stwierdzić, iż badani nauczyciele korzystają ze wzrokowych środków dydaktycznych. Ograniczają się przy tym do stosowania tylko tablic, ilustracji i map. Środki audytywne wykorzystuje 9 osób pod postacią radia, gramofonu, magnetofonu. Tylko 6 ankietowanych w realizacji tematów lekcji ułatwia uczniom poznanie rzeczywistości poprzez środki audiowizualne, tj. filmy dźwiękowe, programy telewizyjne. Stosowanie środków manipulacyjnych również jest znikome – 7 osób, w tym tylko 4 nauczycielki nauczania początkowego, a jak wiadomo tego typu środki są niezbędne w nauczaniu dzieci młodszych, które dążąc do poznania otaczającej rzeczywistości chcą nie tylko przyglądać się różnym elementom otoczenia z daleka, ale wszystkiego dotknąć, powąchać, przełamać, zajrzeć do środka, zastosować w praktyce. Jednym z najwygodniejszych w użyciu środków dydaktycznych jest podręcznik – korzysta z niego 8 badanych. Przy czym tylko jeden z nich odwołuje się do literatury popularnonaukowej, która wzbogaca lekcje, ożywia wyobraźnię uczniów, wywołuje zainteresowanie tematem. Bardzo niepokojący jest fakt, iż 10 ankietowanych nie wymienia żadnych środków dydaktycznych, które wykorzystywaliby w procesie nauczania. Trudno jednoznacznie określić, czy spowodowane jest to niezrozumieniem pojęcia i roli środka dydaktycznego, czy brakiem środków w szkole, czy też przygotowujący się do lekcji świadomie ich nie wykorzystują.

Ważnym elementem pracy nauczyciela jest planowanie, które w znaczny sposób decyduje o końcowych wynikach nauczania. Przystępując do planowania należy mieć na uwadze zarówno poszczególne lekcje, jak i cały proces nauczania.

Prawidłowe planowanie lekcji wymaga uwzględnienia: założeń programowych (treści), celów, form zajęć, metod oraz środków dydaktycznych. Założenia programowe determinują temat i cele lekcji, a te z kolei formy i metody pracy. Ustalenie form i metod pracy, toku realizacji procesu lekcyjnego pociąga za sobą konieczność zaplanowania takich środków dydaktycznych, by cele lekcji zostały jak najpełniej zrealizowane.

O stanie umiejętności precyzowania przez nauczyciela tematów, zadań lekcji oraz środków, za pomocą których zamierzali je zrealizować orientowano się w czasie krótkiej rozmowy przeprowadzonej z badanymi przed rozpoczęciem lekcji. Wywiady takie, podczas których pytano nauczycieli o ich zamierzenia lekcyjne, poprzedzały wszystkie hospitowane lekcje, czyli 13 lekcji u nauczycieli nauczania początkowego i 2 lekcje muzyki i fizyki w klasach starszych.

Tabela 5. Materiały wykorzystywane przez nauczycieli w przygotowaniu się do lekcji

Materiały	Ilość	%
Program nauczania	7	7,8
Podręczniki uczniowskie	19	21,4
Czasopisma	14	15,7
Przewodniki metodyczne	34	38,3
Źródła naukowe	2	2,2
Książki pedagogiczne	2	2,2
Książki rzeczowe	9	10,2
Brak odpowiedzi	2	2,2
RAZEM	89	100,0

Planowanie pracy dydaktycznej jest przetworzeniem odpowiednich informacji na decyzje działania. Informacje potrzebne do planowania czerpie się z analizy rzeczywistości, z programu, z wiedzy teoretycznej oraz z własnego doświadczenia. Podstawą planowania pracy nauczyciela jest program nauczania i rozpoznana sytuacja wychowawcza¹⁵. Przy doborze materiału nauczania każdy nauczyciel powinien kierować się przede wszystkim wskazówkami zawartymi w niezbędnej dla niego pomocy, w programie nauczania.

Badani nauczyciele bez odpowiedniego przygotowania pedagogicznego program nauczania wykorzystują minimalnie, z 54 osób tylko 7 co stanowi 7,8 %. Niewykorzystywanie programu nauczania w przygotowaniu się do zajęć mocno podkreślają również dyrektorzy szkół, w których pracują badani. Ich zdaniem, nauczyciele początkujący nie potrafią korzystać z programów. Daje się to m.in. zauważyć w samej konstrukcji tematów lekcji. Podstawę ich formułowania stanowi nie program, ale przewodniki metodyczne, podręczniki uczniowskie, które często zawierają treści niezgodne z obecnym programem nauczania, lub w oparciu o propozycje usłyszane od innych nauczycieli, które często są niemożliwe do zrealizowania w klasach prowadzonych przez badanych nauczycieli.

Nauczyciele niewykwalifikowani nie zdają sobie sprawy z tego, iż programu nauczania nic nie może zastąpić.

Przewodniki metodyczne są wykorzystywane przez ankietowanych w największym stopniu, ponadto kilka osób podaje materiały metodyczne jako jedyne źródło, w oparciu o które przygotowują się do lekcji. Przewodniki metodyczne są niezbędne w rękach nauczycieli, ale muszą być odpowiednio wykorzystane. Nie można w sposób niewolniczy stosować zawartych w nich wskazówek, trzeba jedynie czerpać z nich bodźce do własnych pomysłów, trzeba je umiejętnie dostosować do własnych warunków, do własnych możliwości. Niestety 7 osób wśród badanych kurczowo trzyma się określonego przewodnika metodycznego. Obok materiałów niezbędnych w przygotowaniu działania dydaktycznego są opracowania pedagogiczne i to zarówno z teorii działania, jak też z teorii wychowania. Jedynie dwóch badanych nauczycieli zdaje sobie sprawę z konieczności ich wykorzystania. Rozumieją, iż nie tylko kierują procesom nauczania, ale także procesom wychowania, że każdy dzień przynosi rozliczne sytuacje szkolne, zarówno wychowawcze jak też dydaktyczne, które wymagają dobrego przygotowania pedagogicznego, aby znaleźć sposób ich rozwiązania.

Różnego typu czasopisma w planowaniu zajęć wykorzystuje tylko 14 ankietowanych, a przecież dostarczają one aktualnych wiadomości i ciekawostek, które ułatwiają nauczycielowi

pobudzanie zainteresowań uczniów określonym problemem. Wśród badanych jest grupa, która opiera swój plan działania na podręcznikach uczniowskich. Z rozmowy z dyrektorami wynika, iż są jednostki, które w przygotowywaniu lekcji uwzględniają jedynie podręczniki uczniowskie. Realizują z nich wszystkie tematy, nawet te, które są niezgodne z programem nauczania. Na przykład jedna z nauczycielek klasy drugiej kształtowała na lekcji j. polskiego pojęcie liczebnika, co zgodnie z programem powinno mieć miejsce dopiero w klasie trzeciej.

Jedynie 11 osób sięga do literatury rzeczowej przedmiotu i źródeł naukowych, chce umieć więcej niż to dyktuje podręcznik uczniowski. Ci nauczyciele są świadomi, iż tylko rozległa i głęboka wiedza może obudzić zainteresowania uczniów, nawet wtedy, gdy tekst zawarty w podręczniku jest szczupły i mało interesujący.

W grupie badanych są osoby, które nie podały żadnych materiałów, w oparciu o które przygotowałyby się do lekcji, czyli można wysunąć jednoznaczny wniosek, iż każda ich lekcja jest improwizacją niezgodną z wszelkimi założeńmi procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Analiza materiałów wykorzystywanych przez nauczycieli wskazuje, że stopień przygotowania rzeczowego do lekcji jest bardzo niski i niewystarczający. Jest to widoczne w realizacji toku lekcyjnego.

Jednym z ważnych elementów planowania i przygotowywania działania dydaktycznego jest umiejętność precyzowania tematów lekcji oraz jej celów. Temat lekcji stanowi syntezę wielu zagadnień. Należy tak sformułować temat, aby był w nim widoczny zakres materiału i stopień jego trudności. Tematy zapisane w dzienniku stanowią podstawę oceny pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela.

Tabela 6. Umiejętność precyzowania tematów lekcji

Tematy	liczba	%
Formułowane poprawnie	6	40
Formułowane błędnie	9	60
Zgodne z programem nauczania	11	73,4
Niezgodne z programem nauczania	4	26,6

Wyniki badań wskazują, iż na 15 osób u których dokonano obserwacji zajęć, aż 9 błędnie formułuje tematy lekcji, w tym 8 nauczycieli nauczania początkowego i nauczyciel muzyki. Szczególny brak umiejętności precyzowania tematów lekcji ma miejsce w języku polskim, w pracy-technice oraz muzyce. Nauczycielki niewykwalifikowane nie wiedzą, że „temat jednostki lekcyjnej języka polskiego zgodnie z tak zwanym czynnościowym układem treści kształcenia winien mieć charakter <trójczłonowy> i obejmować:

1) typ ćwiczeń językowych, 2) podstawę tematyczną tych ćwiczeń, 3) środki dydaktyczne”¹⁶.

Przedstawię przykłady tematów błędnie sformułowanych i tak: jedna z nauczycielek zredagowała następujący temat: Omówienie baśni J. Christiana Andersena pt. „Calineczka”. Z tak

sformułowanego tematu nie wiadomo, co się będzie działo na lekcji, na czym będzie polegać omówienie tej baśni. Z obserwacji lekcji wynika, iż jej zadaniem było ustalenie kolejności wydarzeń na podstawie obrazów namalowanych przez dzieci i nadanie im tytułów, więc temat przykładowo powinien brzmieć następująco: Ustalenie kolejności obrazów i nadanie im tytułów (w formie zdań) na podstawie baśni „Calineczka” J. Christiana Andersena.

Badani prowadzący przedmiot praca–technika również w wielu przypadkach nie posiadają umiejętności właściwego precyzowania tematów lekcji. Temat zajęć z tego przedmiotu powinien składać z dwóch członów: z głównego celu lekcji, dydaktycznego lub wychowawczego oraz nazwy zadania praktycznego.

Temat: „Wykonanie kubeczka – składanka” jest przykładem tematu błędnie sformułowanego; zawiera on tylko nazwę zadania praktycznego. Przykładowo jego brzmienie powinno być następujące: Zaginanie, zagniatanie i przecinanie papieru – kubek – składanka.

Temat lekcji determinuje jej zadania. Winny być one określone jasno i precyzyjnie. Zadania można ogólnie podzielić na grupę zadań wychowawczych i dydaktycznych, te ostatnie z kolei na zadania poznawcze i kształcące.

Z informacji udzielonej przez nauczycieli przed prowadzeniem lekcji oraz z rozmów z dyrektorami szkół wynika, że niewykwalifikowani nauczyciele nie rozróżniają zadań poznawczych i kształcących. Często cele poznawcze umieszczają w celach kształcących. Taką zmianę celu kształcącego na poznawczy zaobserwowałam na 7 lekcjach. Badani nauczyciele zabezpieczają się przed popełnieniem tego typu błędów przez podanie celów kształcących i poznawczych pod postacią celów dydaktycznych. Często zdarza się, że cele dydaktyczne zawierają jedynie aspekt poznawczy lekcji, natomiast kształcący jest pominięty lub podany w postaci bardzo ogólnikowych sformułowań; na przykład „rozwijanie spostrzegawczości”, „kształcenie myślenia”, „kształcenie mowy”. Brak w nich w oparciu o jaki materiał, jakie ćwiczenia nauczyciele chcą dokonać ich realizacji. Przykładem dobrze sformułowanego celu kształcącego jest określenie: „Kształcenie myślenia przyczynowo–skutkowego w toku porządkowania kolejności obrazów”, gdzie wyraźnie widać, iż został on przemyślany i jest możliwy do osiągnięcia na danej lekcji.

W precyzowaniu zadań wychowawczych badani również napotykają na wiele trudności. Szczególnie, gdy nie wynikają one wprost z przekazywanych uczniom treści. Formułują je zazwyczaj w sposób bardzo ogólnikowy, nie pozwalający na przewidywanie działań, które doprowadzą do ukształtowania założonego celu. Przykładem takich celów mogą być wyrażenia: „Wdrażanie do systematycznej nauki”, czy „Ład i porządek w klasie”.

Z rozmowy z dyrektorami zatrudniającymi nauczycieli bez kwalifikacji wynika, że w wielu przypadkach po kilku tygodniach pracy badani przestali uwzględniać w swoich konspektach cele. Świadczy to o tym, że nie rozumieją oni należycie funkcji celów i dlatego nie doceniają ich w swej pracy.

Tabela 7. Metody wykorzystywane przy planowaniu działania dydaktycznego

Metody	Ilość	%
poglądowe	2	13,3
słowne	8	53,4
praktycznego działania	5	33,3
RAZEM	15	100,0

Tabela 8. Środki dydaktyczne wykorzystywane przy planowaniu działania dydaktycznego

Środki dydaktyczne	Ilość	%
manipulacyjne	1	6,6
wzrokowe	5	33,4
słuchowe	2	13,3
audiowizualne	0	0
podręczniki	5	33,4
brak	2	13,3
RAZEM	15	100,0

Jak już wspomniano, zaplanowanie metod odgrywa dużą rolę w realizacji tematu i celów lekcji.

Z tabeli wynika, iż hospitolani nauczyciele planują w większości wykorzystanie metod opartych na słowie. Należy nadmienić, że każdy z 15 hospitolanych nauczycieli planował posługiwanie się na lekcji jedną metodą, żaden nie uwzględnił metod pomocniczych, które konieczne są do prawidłowego przeprowadzenia lekcji. Prowadzenie zajęć w oparciu o jedną metodę nie gwarantuje w pełni realizacji ustalonych zadań dydaktycznych i wychowawczych.

Właściwy dobór środków dydaktycznych zapewnia osiągnięcie zamierzonych celów lekcji.

Badani nauczyciele w równym stopniu wykorzystują środki wzrokowe i podręczniki. Ze środków manipulacyjnych korzysta tylko jedna osoba, ze słuchowych dwie osoby oraz dwie osoby nie zaplanowały do realizacji zajęcia żadnych środków dydaktycznych.

Obserwowane lekcje wykazały, że badani nauczyciele nie do końca przemyśleli konieczność wykorzystania środków dydaktycznych i ich wpisu do konspektu dokonali jedynie, aby formalności stało się zadość.

Przygotowanie do działania u wszystkich ankietowanych ogranicza się jedynie do napisania konspektu. Na 54 badanych 7 nie korzysta z żadnej formy pisemnego przygotowania się uważając, że jest to zbyteczne w pracy nauczyciela. Strona graficzna konspektów jest bardzo różna. Jedni piszą rozbudowane konspekty z uwzględnieniem podziału na czynności nauczyciela i ucznia, inni stosują formę skróconą, jeszcze inni zapisują na kartkach jedynie luźne niepowiązane myśli, z których nie ma większych korzyści.

Z rozmów z dyrektorami wynika, że w przygotowaniu się do zajęć brakuje u początkujących nauczycieli jakichkolwiek wstępnych analiz sytuacji dydaktycznych i wychowawczych, jak również brakuje ściśle określonych założeń, do czego będą zmierzać.

Tabela 9. Czas przeznaczony na przygotowanie zajęć

Przygotowanie do zajęć w godzinach	ilość	%
0–0,4	29	53,8
0,5–0,9	17	31,5
1–1,4	2	3,7
1,5–1,9	3	5,5
2,5–3	3	5,5

Każde działanie powinno być poprzedzone solidnym namysłem. Zawód nauczyciela należy do grupy wysoko zintelektualizowanych zawodów. Proces dydaktyczny w coraz większym stopniu ulega technizacji co pociąga za sobą zjawisko krótszego wykonywania różnych czynności, ale tym samym wymaga od nauczycieli długiego i rzetelnego przygotowania się do lekcji. Dobrze pracujący, wykwalifikowani nauczyciele na przygotowanie się do zajęć przeznaczają średnio 20–22 godziny w skali tygodniowej¹⁷, czyli dziennie czynność ta zajmuje im około 3 godzin. Wyniki badań wykazują, iż nauczyciele niewykwalifikowani w większości na przygotowanie się do lekcji poświęcają średnio tylko około 55 minut. Przy takim stanie rzeczy trudno się dziwić, że mają dotkliwe trudności w zakresie: formułowania celów lekcji, tematów, właściwego doboru metod i środków dydaktycznych oraz prezentują niski stopień przygotowania rzeczowego do zajęć.

Nauczyciele niewykwalifikowani nie doceniają korzyści wynikających z dobrego planowania. Czynności te traktują jako formalny obowiązek, z którego trzeba się rozliczyć przed przełożonymi a nie wiedzą o tym, że dobrze zaplanowane i przygotowane działanie dydaktyczne ułatwia jego efektywną realizację.

Wbrew oczekiwaniom nauczyciele niewykwalifikowani stosunkowo rzadko w ich opinii napotykać w swojej pracy na trudności dydaktyczne i wychowawcze. Zagadnienie to ilustruje tabela nr 10.

Tabela 10. Występowanie trudności dydaktycznych i wychowawczych niewykwalifikowanych nauczycieli na podstawie ich opinii

Rodzaj	Trudności dydaktyczne		Trudności wychowawcze	
	ilość	%	ilość	%
TAK	17	31,5	23	42,5
NIE	30	55,6	25	46,3
Brak odpowiedzi	7	12,9	6	11,2

Jedynie 17 osób odczuwa trudności dydaktyczne, które polegają na:

- problemie wprowadzania nowych pojęć matematycznych, nowego materiału – 5 osób,
- braku umiejętności metodycznego prowadzenia lekcji – 3 osoby, w tym jedna szczególnie podkreśla trudności z formułowaniem tematu,
- braku wiedzy psychologicznej i pedagogicznej oraz merytorycznej – 2 osoby,
- braku podręczników uczniowskich i materiałów metodycznych, środków dydaktycznych – 3 osoby.

Pozostałe osoby z 17 ograniczyły się jedynie do potwierdzenia występowania trudności dydaktycznych bez bliższego ich określania. Trudności wychowawcze podane przez 23 badanych najczęściej wynikają z nieumiejętności utrzymania dyscypliny na lekcji. Można wywnioskować z obserwacji lekcji, że jest to głównie spowodowane brakiem właściwego przygotowania się do lekcji. Kilka osób nie potrafiło dokładnie sprecyzować napotykanym trudności wychowawczych. Jak wynika z analizy wyników, wielu nauczycieli nie uświadamia sobie swoich trudności. P. Prusak w badaniach również zwrócił uwagę na niedostrzeganie przez niewykwalifikowanych trudności w pracy pedagogicznej. Jedynie 30 % (z 97 badanych nauczycieli) stwierdziło, że natrafia na trudności dydaktyczne spowodowane brakiem wiedzy metodycznej, niewystarczającą liczbą podręczników i innych pomocy naukowych, małą praktyką

w zawodzie oraz słabymi postępami uczniów. Natomiast trudności wychowawcze stwierdziło tylko 11,3 % badanych. Dotyczą one złego zachowania uczniów na lekcji, braku kontaktów z rodzicami, bierności dzieci na zajęciach, ucieczek ze szkoły¹⁸.

Hospitacje, chociaż nielicznych lekcji i rozmowy z dyrektorami szkół wykazują, iż niedociągnięcia w pracy w mniejszym lub większym stopniu występują u wszystkich ankietowanych nauczycieli. Mankamenty ich pracy dotyczą głównie świadomości i celowości w działaniu lekcyjnym, doboru metod nauczania, organizacji lekcji, jej materiału rzeczowego, problemów wychowawczych oraz przygotowania się do lekcji.

4. Podsumowanie

Przeprowadzone badania i analiza ich wyników potwierdziły przyjętą hipotezę. Rozpatrując problemy szczegółowe, którymi zajęto się w niniejszym opracowaniu należy stwierdzić, że:

- Nauczyciele niewykwalifikowani w prawie równym stopniu reprezentują środowisko robotnicze i inteligentkie. Odsetek nauczycieli pochodzenia chłopskiego jest bardzo niski. W większości są to absolwenci szkół średnich i praca w zawodzie nauczyciela jest ich pierwszą pracą podjętą bezpośrednio po maturze.
- Badanym nauczycielom przydzielone przedmioty nauczania w większym lub mniejszym stopniu zgodnie z ich zainteresowaniami i umiejętnościami nabytymi w szkole średniej czy na niepedagogicznych studiach wyższych. Dużej liczbie osób przydzielono więcej niż dwa przedmioty nauczania o niskim stopniu pokrewności. Obciążenie nauczyciela niewykwalifikowanego kilkoma przedmiotami często niepokrewnymi ma wyraźne odbicie w poziomie nauczania.
- Znajomość metod nauczania jest bardzo słaba. Badani nauczyciele pracę dydaktyczną opierają na metodach słownych, głównie na pogadance oraz metodzie zajęć praktycznych i działaniu o charakterze ćwiczeniowym. U większości wykorzystanie środków dydaktycznych ogranicza się jedynie do środków wizualnych, przy tym około 20 % badanych w ogóle nie wykazało się znajomością żadnych środków dydaktycznych.
- Nauczyciele bez kwalifikacji popełniają wiele błędów w planowaniu i przygotowaniu działań dydaktyczno-wychowawczych. W planowaniu lekcji nie wykorzystują programu nauczania, uwzględniają jedynie przewodniki metodyczne i podręczniki uczniowskie.
- Młodzi nauczyciele nie posiadają umiejętności właściwego precyzowania zarówno tematów, jak i celów lekcji. Nie odróżniają celów poznawczych od kształcących. Realizują tylko cele wychowawcze wynikające z treści lekcji. Nie rozumieją związku jaki zachodzi między celem a środkiem. Nie wiedzą od czego zależy ukształtowanie określonej postawy moralnej. Wykazują niski poziom przygotowania rzeczowego do zajęć.
- Ponad połowa badanych nauczycieli nie uświadamia sobie trudności napotykanych w pracy. Pozostali odczuwają trudności, których źródeł należy doszukiwać się w braku wiedzy psychologicznej, pedagogicznej, metodycznej i rzeczowej oraz braku doświadczenia zawodowego

Pomimo że dociekania empiryczne potwierdziły słuszność założonej hipotezy, należy dodać, iż wielu badanych nauczycieli rokuje nadzieje na przyszłość. Nie można oczekiwać od nich od razu odpowiedniej wiedzy i umiejętności. U wielu z nich widać ogromne zaangażowanie, zapał, chęć do pracy, obowiązkowość. Potrzebna jest im pomoc ze strony dyrektorów szkół i metodyków oraz życzliwość zespołów nauczycielskich, a z biegiem czasu na pewno osiągną wysoki stopień sprawności pedagogicznej.

PRZYPISY

- ¹J. Kuberski: Aktualne problemy polityki oświatowej. Warszawa 1974
- ²T. Malinowski: Jakich kształcić pedagogów i nauczycieli. Głos Nauczycielski 1983/1
- ³System kształcenia i doksztacania nauczycieli w odniesieniu do potrzeb szkolnictwa w województwie bydgoskim. Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy, Kuratorium Oświaty i Wychowania, Bydgoszczy 1985
- ⁴Dane liczbowe dotyczące zatrudnienia nauczycieli w roku szkolnym 1981/82, 1982/83, 1983/84, 1984/85, 1986/87, Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy, Kuratorium Oświaty i Wychowania
- ⁵System kształcenia, op. cit.
- ⁶Zarządzenie MEN. Dz. U. z 1988 r. nr 4
- ⁷Zarządzenie MOiW. Zasady uzyskiwania kwalifikacji pedagogicznych przez nauczycieli szkół podstawowych i placówek oświatowych i wychowawczych (Dz. U. z 1981 r. nr 5 i Dz. U. z 1981 r. nr 10)
- ⁸Program Nauczania Początkowego klasy I–III. Warszawa 1983
- ⁹Cz. Kupisiewicz: Podstawy dydaktyki ogólnej. Warszawa 1973
- ¹⁰W. Okoń: Zarys dydaktyki ogólnej, wersja programowa, Warszawa 1970 s. 237
- ¹¹Tamże, s. 200
- ¹²Cz. Kupisiewicz: op. cit., s. 71
- ¹³Tamże, s. 169
- ¹⁴Podział środków dydaktycznych podano za H. Gutowską (H. Gutowska: Środowisko społeczno–przyrodnicze w klasach I–III. Warszawa 1982 s. 229)
- ¹⁵J. Kozłowski: Nauczyciel a zawód. Warszawa 1966
- ¹⁶J. Kulpa, R. Więckowski: Metodyka nauczania języka polskiego w klasach początkowych. Warszawa 1983 s. 27
- ¹⁷J. Jakóbski: O sprawności pracy pedagogicznej początkujących nauczycieli. Bydgoszczy 1973
- ¹⁸P. Prusak: Nauczyciele niewykwalifikowani. Co wynika z badań. Głos Nauczycielski 1984/19

Elżbieta Wiewióra

Auf Grund der durchgeführten empirischen Untersuchungen wurde das Problem der didaktisch – erzieherischen Tätigkeit von den unqualifizierten Lehrern in der Grundschule präsentiert.